

TÜRKÇEDE EMİR-İSTEK KİPİ VE YABANCILARA TÜRKÇE ÖĞRETİMİ IMPERATIVE-SUBJUNCTIVE MOOD IN TURKISH AND TEACHING TURKISH TO FOREIGNERS

İnan GÜMÜŞ*

Öz

Yabancılara Türkçe öğretimi, günümüzdeki popülerliğine karşın birçok sorunu da beraberinde getirmiştir. Bunların başında Türkçenin gramerindeki tasnif, tanımlama ve işlev sorunu gelmektedir. Özellikle kimi gramer konularının yabancılara anlatımında güçlük çekilmektedir. Bu sorunların ortaya çıkmasındaki temel gerekçelerden birisi, Türk dil bilgisinin yeterince iyi işlenememesidir. Türk gramerindeki bu sorunlar Türkçeyi yabancı dil olarak öğretmede de gözlenmektedir. Emir ve istek kipi, birleşik zamanlı çekimler (füllerin iki kipli çekimi), adlaştırma (-mAk, -mA, -(y)Xş) gibi konuların yabancılara anlatılmasında karışıklık meydana gelmektedir. Emir ve istek kipi, Türkçenin tarihsel ve çağdaş gramerlerindeki tartışmalı konulardandır. Dolayısıyla bu tartışmalı konuların yabancılara anlatımında da problemler ortaya çıkmaktadır. Bu makalede istek ve emir kipiyle ilgili genel bilgi verilmiş, Türkçenin tarihsel dönemlerinde ve standart Türkiye Türkçesindeki kullanım sıklıkları ve işlevlerine değinilmiş, genel bir çerçeve çizilerek çözüm önerisi getirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Türkçe öğretimi, dil bilgisi sorunları, emir kipi, istek kipi, işlev.

Abstract

Despite its popularity nowadays, teaching Turkish to foreigners has accompanied several problems. Among them, problems of classification, definition and function in Turkish grammar are the most important. Especially some grammar subjects are told to foreigners with difficulty. One of the main reasons why these problems come out is that Turkish grammar can't be treated adequately. Thus, these problems in Turkish grammar are observed in teaching Turkish as a foreign language as well. The subjects such as imperative and subjunctive mood, inflections with compound tense (inflection of verbs with two moods), nominalisation (-mAk,-mA, -(y)Xş) cause complexity while being told to foreigners. The imperative and the subjunctive mood are the argumentative subjects in historical and contemporary grammar of Turkish. So, there are problems in telling these argumentative subjects to foreigners as well. In this essay, general information about the imperative and the subjunctive mood has been given, their frequency of occurrence and functions in historical terms of Turkish and standard modern Turkish have been mentioned and solution offer has been tried to be brought with a general frame being drawn.

Keywords

Teaching Turkish, problems of grammar, imperative, subjunctive mood, function.

* Okutman, Süleyman Demirel Üniversitesi Uluborlu Selahattin Karasoy Meslek Yüksekokulu, e posta: inangumus@sdu.edu.tr

1. GİRİŞ

Yabancılara Türkçe öğretimi, son zamanların popüler alanlarından biridir. Ülkemizdeki yabancı uyruklu öğrencilerin çoğalması, Türkçe öğretimini daha da cazip duruma getirmiştir. Türkçeyi eğitim dili ve akademik dil olarak öğrenecek bu öğrencilerin disiplinli bir Türkçe öğrenim sürecinden geçmeleri gerekmektedir. Türkçe hazırlık aşamasının, öğrencinin bütün bir öğrenim yaşamını etkilediği yadsınamaz bir gerçektir. Bu durum, Türkçe öğretiminin önemini ortaya çıkarmaktadır. Hazırlık aşamasındaki uyum süreci, öğrencinin başarısını doğrudan etkilemektedir. Sistemli bir dil öğretiminin yanında, Türk kültürünün de aktarılması, bu uyum sürecini daha da hızlandıran bir etmen olarak görülmektedir.

Bugün ülkemizde üniversitelerin ya da özel kuruluşların açtığı birçok dil merkezi bulunmakta, sertifika programları açılmakta ve yabancılara Türkçe öğretimi bağlamında yayınlar (tez, makale, bildiri) yapılmaktadır. Olumlu gelişmelerin gözlenmesine karşın bu popülerlik, beraberinde birçok sorunu da ortaya çıkarmıştır. Bu sorunlar; alanın yeterince iyi bilinmemesi, dil öğretiminin sistemli olmaması, dil merkezlerinin statüsü, öğretmenlerin yeterlilikleri, materyallerin içerikleri, ders içerikleri ve programları, hedef kitlenin durumu ve öğretimde karşılaşılan güçlükler olarak değerlendirilebilir.

Türkçe öğretiminde karşılaşılan bu güçlüklerle ilgili birçok çalışma yapılmış ve çözüm önerileri getirilmiştir. Fakat burada dikkat edilmesi gereken birkaç nokta var. Bazı önerilerin özellikle uygulamaya yönelik olmaması, teorik bilgilere boğulması hiçbir yarar sağlamamaktadır. Yabancılara Türkçe öğretimi konusunda yeterliliğe sahip olmayan ya da bu alanda ders vermemiş kişilerce yapılan bu yayınlar, öneriden öteye geçmemektedir.

Yabancılara Türkçe öğretiminin birçok yönü vardır. Okuma, yazma, dinleme, konuşma gibi becerilerin Türkçe bilmeyenlere kavratılması kolay bir iş değildir. Öncelikle iyi bir program, ekip çalışması ve hedef kitlenin iyi belirlenmesi gerekmektedir. Bu alanla ilgili yapılmış pratiğe yönelik yayınların ve yazılmış kitapların yol göstericiliği yadsınamaz. Ancak tüm bu çalışmalar, kimi zaman yeterli olamamaktadır. Burada öğreticiye büyük iş düşmektedir. Gerektiği yerde, pratik çözümlerin bulunması, içinden çıkılmaz bazı konuların formüle edilerek basitleştirilmesi, hedef kitlenin düzeyine göre bir anlatım biçiminin seçilmesi işi biraz daha kolaylaştıracaktır.

2. TÜRKÇE ÖĞRETİMİNDE EMİR VE İSTEK KİPİ PROBLEMİ

Türkçe öğretiminde karşılaşılan temel sorunlardan biri, emir ve istek kipinin anlatımıdır. Özellikle emir ve istek kipinin öğretimi için ayrı ayrı verilen gramer kalıpları fonksiyon belirsizliğine yol açmaktadır. Türkçe öğretimine yönelik hazırlanan kitapların müfredatlarında konu başlığı olarak sunulan istek kipinin kullanım sıklığı ve güncel Türkçedeki işlevinin belirlenmesi gerekmektedir. Öncelikle temel sorun emir ve istek kipinin adlandırılmasında yatmaktadır. Bu, sadece Türkçe öğretiminin değil, Türk gramerinin sıklıkla tartışılan konularından birisidir. Türkçede emir kipinin varlığı ve fonksiyonları, istek kipinin ortaya çıkışı, kullanım alanı ve günümüzdeki durumu hâlâ bir problem olarak ortada durmaktadır. Yabancı uyruklu bir öğrenciye istek eki olarak verilen *-(y)A* morfeminin hem konuşma dilinde hem de yazı dilinde geniş olarak kullanılmaması belirli sorunları da beraberinde getirmektedir.

Konuyu netleştirmek ve bir çözüm önerisi getirmek için öncelikle emir ve istek olarak adlandırılan bu iki kipin Türk gramerindeki genel görünümüne bakmakta fayda vardır: Köktürkçe, Uygur Türkçesi ve Karahanlı Türkçesiyle ilgili hazırlanan gramer kitaplarında istek kipi başlığı bulunmamaktadır (Tekin 2000: 180-182; Eraslan, 2012: 345-351; Hacıeminoğlu 2008: 182-194). Talat Tekin, birinci kişi çekimlerinde *gönüllülük kipi* başlığını; ikinci ve üçüncü

kişilerde ise *buyurma kipi* başlığını kullanarak emir kipinin birinci kişilerde işletilemeyeceğini vurgulamıştır (Tekin 2000: 182). Diğer tarihsel lehçelerde gelecek zamanı karşılayan *-GAy* morfeminden ortaya çıkan şekiller istek olarak değerlendirilmiştir: Eski Anadolu Türkçesinde *-(y)A* (Özkan 2000: 138-143), Harezmi Türkçesinde *-A, -GA, -Ay* (Hacıeminoğlu 1997: 156-157), Çağatay Türkçesinde teklik birinci kişi: *-(A)y, -(A)yIm, -(A)yIn*; çokluk 1. kişi: *-(A)ll, -(A)lln, -(A)llm* (Eckmann 2005: 114). Kıpçak Türkçesinde doğrudan isteği ifade eden bir ek yoktur (Karamanlıoğlu 1994: 133). Bugün *-(y)A* biçiminde verilen istek kipinin, Türkçenin başlangıç dönemlerinde bulunmadığı, daha sonraki dönemlerinde ise sadece istek için değil, diğer başka fonksiyonlar için de kullanıldığı (gelecek zaman, emir vb.) anlaşılmaktadır.

Modern Türkçenin ele alındığı gramer kitaplarında, istek kipinin büyük oranda kullanımdan düşmüş olduğuna dair bilgiler vardır: Tahsin Banguoğlu, "İsteğin bildirilmesi (indicatif de l'opratif) kararlı bir dilek ifade eder ve yerine göre buyuru anlamına yaklaşır. Netekim bu kipin tekli ve çoklu 3. kişileri Yeni Türkçede ve yazı lehçemizde eskimiş sayılıp yerlerine buyuru kipinin 3. kişileri kullanılır olmuştur (*seve* yerine *sevsin*, *seveler* yerine *sevsinler*): *Ben çantamı alayım. Bahçeye iyi bakasınız. Merak etmesinler. Gidelim servi revanım yürü Sa'dabad'a.*" açıklamasını kaydederek *-(y)A* morfeminin bir yönüyle kullanımdan düşmüş olduğunu ifade etmiştir (Banguoğlu 2007: 469-470). Muharrem Ergin, ekin gelişimi ve işlevini ifade ettikten sonra "Fakat hemen ilave edelim ki bu da bugün nazari bir çekim durumundadır. Çünkü ikinci, üçüncü şahıslarda bugün çok az kullanılmakta ve yerlerine umumiyetle emir, bazen de şart şekli kullanılmaktadır. Böylece bugün istek fonksiyonu için istek şeklinin yerini emir şekli almış gibidir." biçimindeki değerlendirmesiyle ekin kullanım alanının oldukça daraldığını vurgulamıştır (Ergin 2004: 311-312). Zeynep Korkmaz, istek ekleri içerisinde 3. teklik ve çokluk kişiler için *-(y)A* morfeminin zayıflamasından dolayı *-SXn* ve *-sXnlAr* morfemlerinin kullanıldığını ifade etmiştir (Korkmaz 2007: 652). İstek eki olarak verilen *-(y)A* morfeminin birinci kişilerde atasözü, deyim, kalıplaşmış şekil, halk ağızlarında, halk şiir ve hikâyelerinde veya tarihî devirlerdeki havayı aksettiren tasvirlerde; ikinci ve üçüncü kişilerde da istek işlevi yanında uyarı veya istek-emir arası bir fonksiyonda kullanıldığına işaret eder: *Yolun açık ola. Alışverişte fazla oyalanıp da sakın tren saatini kaçırmayasın. Ağır git ki yol alasın. Söylenenleri unutmayasın, yapılacak işleri sıraya koyasın.*" (Korkmaz 2007: 656-657).

Nurettin Demir ve Sema Aslan'ın çalışması, istek kipinin kullanım sıklığı ve bugünkü fonksiyonlarına dair toparlayıcı bilgi vermesi bakımından önemlidir: "İstek kipi *-(y)A*, standart Türkiye Türkçesinde kullanım alanı daralmış ve işlevleri, başta gönüllülük kipi ve birleşik çekimlerde *-sA* olmak üzere, diğer istek işaretleyicilerince devralınmış bir biçimbirimdir. Standart Türkçede dua, ilenme gibi kalıplaşmış söz ve deyimlerle ağız özelliklerinin yansıtıldığı türkü, mani, masal, halk hikâyesi gibi türler dışarıda tutulursa, en yavaş gerilediği iddia edilen ikinci kişilerden dahi büyük oranda çekilmiş, yerini altı kişi için de gönüllülük kipine ve kısmen *-sA'*ya devretmiştir." (Demir-Aslan 2010: 277). Bundan dolayı bu morfem, kullanım sıklığı azalarak bir kip çekimi olmaktan çıkıp arkaik özellikler gösteren bir biçimbirim olarak sadece belli kullanımlarda yaşamaktadır. "*-A* eki, standart Türkçede bulunduğu kullanımların birçoğunda istek dışında olasılık, tahmin, çıkarım vb. bildirmektedir. *Sen ağzından kaçırmaş olmayasın?, Bizi görmeyeler veya Bizi görmüş olmayalar* vb. Bir kısmında ise varsayım ya da koşula dayalılık vardır (Aslan 2007: 587).

İstek kipiyle ilgili olarak yapılan değerlendirmeler, Eski Anadolu Türkçesinden itibaren kullanılmaya başlanan *-(y)A* morfeminin zaman içerisinde kullanımdan düştüğü ve yerini emir şekillerine bıraktığı yönündedir. Burada sorulması gereken soru şudur: Genel dilde emirden daha fazla kullanım sıklığına sahip olan istek işlevi, hangi başka biçimlerle yerine

getirilmektedir? Yanıt olarak emir kipi başlığında verilen çekimin öne çıktığını görüyoruz. Üstelik bu çekim, emirden ziyade isteği işaretlemektedir. Burada temel problem adlandırmadır. Bunu Türkçe öğretimi ders kitaplarında da görüyoruz. -(y)A morfemi istek başlığı altında zorlama örneklerle anlatılmaktadır. Adlandırmada ve işlev belirlemede hatalar olduğu göze çarpmaktadır. Burada yapılması gereken, emir kipi yerine istek-emir başlığı altında ortak bir ek şeması düzenlemek ve fonksiyonlarını (istek, emir, uyarı, hatırlatma vb.) belirlemektir.

Konuya daha da açıklık getirmek için gramer kitaplarımızda emir kipi olarak verilen çekimle ilgili de bazı bilgiler vermek gerekir. Emir kipi de Türk gramerinin problemlili alanlarından biridir. Gerek tarihsel metinlerimizde gerekse günümüzde emir kipi için standart bir çekimin olmaması, istek çekimiyle bazı örtüşmelerin olması, bu kipin tasnif ve tarifinde bazı güçlükler yol açmıştır. Özellikle emir kipinde birinci kişilerin varlığı, tartışma konusu olmaya devam etmektedir.

“Tasarlama kipi eklerinden biri olan bu ekler tasarlanan hareketi emir şeklinde ifade eder, hareketin emirle yapılmasına işaret eder.” (Ergin 2004: 304) ifadesi tam olarak geçerli değildir. Emir çekiminde kullanılan eklerin fonksiyon olarak daha çok “istek” kategorisinde kullanıldığına tanık oluyoruz.

Tahsin Banguoğlu, emir çekiminin birinci kişi çekimleri için mantıklı olmadığını vurgulamıştır: “Bu tek kip de tekli ve çoklu 2. ve 3. kişilerden ibarettir. Buyuru eydilen, veya sözü geçene eydeni nazarî olarak kesin eğilimini duyuran bir kip olduğu için 1. kişiye yönelmesi mantıkî değildir.” (Banguoğlu 2007: 473).

Zeynep Korkmaz, emir kipiyle ilgili görüşleri ve tarihsel dönemlerdeki durumunu ele aldıktan sonra birinci kişilerin de emir şekillerinin olabileceğini ileri sürer: “Türkiye Türkçesine gelince: Bu konuda yapılan bir araştırma ve metinlere dayanan dikkatli bir inceleme; insanın kendi kendine de emredebileceğini ve emir kipinin yalnız şekil olarak değil, işlev bakımından da birinci şahıs çekimlerinin var olduğunu göstermektedir.” (Korkmaz 2007: 669).

Ahmet Bican Ercilasun, emir kipinin birinci kişileriyle ilgili değerlendirmesinde, insanın kendi kendisine de emredebileceği kanaatini ileri sürmüştür. Ercilasun; Muharrem Ergin ve Zeynep Korkmaz dışındaki araştırmacıların emir kipinin birinci kişilerinin olamayacağı, bunların işlevden hareketle “istek” kategorisine alınması gerektiği ile ilgili görüşlerini eleştirerek bu biçimlerin “emir” kategorisinde verilmesi gerektiğini savunmuştur: “İnsanın kendi kendisine emredemeyeceği doğru değildir. Şu örnek, insanın kendisine de emredebileceğini gösterir. *Ahmet* dedim kendi kendime, *kalk* ve *çalış*. Bu cümledeki *kalk* ve *çalış* emir şekilleri değil midir? İşte Ahmet, kendi kendine *kalk* ve *çalış* diyerek kendisine emretmektedir.” (Ercilasun 2011: 61). Ercilasun’un verdiği örnekler, emir çekiminin birinci kişisi için değil ikinci kişi çekimine uygun örneklerdir. Burada kişi kendisini soyutlayarak, karşı tarafa yani ikinci kişi (sen) konumuna getirmiş, böylelikle emir, ikinci kişi (sen) için işletilmiştir. Birinci kişi için olsa dahi, sonucunda cezaî bir yaptırım söz konusu olmayacağı için bu çekimler emir değil istek kategorisindedir.

Bilindiği gibi Türkçede herhangi bir biçim, kendi temel işlevi dışında yan işlevlere de sahip olabilmektedir. Türk dili tarihinde açıkça gözlemleyebildiğimiz bu durum, günümüz Türkçesinde de devam etmektedir. Sözcükler ve biçimler, bağlam içerisinde değerlendirilir. Her dil birimi, etkileşim hâlinde olduğu diğer dil birimleriyle kurduğu bağıntıyla varlık kazanır. “Bir dilsel ögenin birlikte bulunduğu öteki dilsel ögelerle aynı dilsel yapı içinde kurduğu bağıntılardan kaynaklanan dilsel kimliği” (İmer-Uzun vd. 2011: 81) olarak ifade edilen *değer* terimi, dilsel birliklerin kullanımlarındaki değişkenliği gösterir. “Dilsel bir ögenin değerini belirleyebilmek için, onunla aynı düzlemde yer alan öbür ögelerle kurduğu karşıtlık

bağıntılarını göz önünde tutmak gerekir.” (Güz-Huber 1998: 70). Sözelimi Köktürkçede bulunma ekinin (-dA) ayrılma durumu için de kullanılması, Uygur Türkçesinden itibaren gördüğümüz gelecek zaman ekinin (-gAy) isteği de ifade etmesi (-A biçiminde), bugün geniş zaman işlevli -(A/U)r ekinin şimdiki zaman; şimdiki zaman eki olan -yor ekinin de kimi yerde geniş zamanı ifade etmesi gibi. Bu durum Türkçenin her sahasında ve döneminde gözlemlenebilmektedir. Mustafa Özkan Eski Anadolu Türkçesinde istek kipinin on iki fonksiyonunu (gelecek zaman, istek, şart, geniş zaman, şimdiki zaman, emir, gereklilik vb.) belirlemiştir (Özkan 2007: 83-113).

Burada emir için de aynı durumdan söz etmek mümkün. Hatta emir kipinin “yapılması istenen işi kesinliğe bağlayarak emir biçiminde ifade eden bir gramer kalıbı” (Korkmaz 2007: 665) olması ona daha özel bir konum sağlamaktadır. Semantik olarak “kesinlik, buyurma” ifadelerinin olması; emir kipinin hiyerarşik bir yapılanma, ast-üst ilişkisi düzeyinde gerçekleşebileceğini, sosyal hayatta işletilmesinin mümkün olmayacağını imlemektedir. Kaldı ki emir anlamı, sadece emir kipiyle değil, zaman zaman gereklilik, gelecek zaman, şimdiki zaman gibi kalıplarla da ifade edilebilir:

Hemen buraya gel!

Hemen buraya geliyorsun!

Hemen buraya geleceksin!

Hemen buraya gelmelisin!

Verilen örneklerde nüanslar olsa da istenilen eylemin gerçekleşmemesi durumunda cezaî bir yaptırımla sonuçlanabileceği anlamı yatmaktadır. Bütün emir eklerinde de bağlam içerisinden, emir mi yoksa istek mi olduğu ortaya konulmalıdır. İstek kipi de tarihsel olarak baktığımızda benzer bir kullanıma sahiptir. Dolayısıyla emir kipinin ve istek kipinin işlevsel olarak birbirine yakınlığı, zaman zaman birbirlerinin yerine de kullanılabileceğini ortaya koymaktadır. Bundan dolayı tarihsel ve çağdaş gramer incelemelerinde emir ve isteği ortak bir paydada (istek-emir biçiminde) değerlendirilmesi, geçtiği örneklerin bağlamından hangi anlam kastediliyorsa o fonksiyonunun öne çıkarılması gerekmektedir. Hatta günümüzde istek çekimi olarak gösterilen -(y)A biçiminin hemen hemen hiç kullanılmadığını (Bazı kalıp ifadeler dışında: hayrola, kolay gele vs.), bunun yerine emir kipinin isteği de karşıladığını biliyoruz. Bunda tarihsel süreç içerisinde emir ve istek kipinin iç içe geçmişliği büyük rol oynamıştır.

Sema Aslan Demir “Türkçede İsteme Kipliği Semantik-Pragmatik Bir İnceleme” başlıklı kitabında konuyu ayrıntılı olarak ele almıştır. Çalışmada isteme üst kümesinin alt anlam alanları *emir*, *istek*, *rica* ve *yalvarma* (Aslan Demir 2008: 15) olarak belirlenmiştir. Emir kategorisi için verilen bilgiler dikkat çekicidir: “Bir ifadenin emir olabilmesi için bir buyurucunun, bir eyleyicinin ve bir buyruğun; buyurucudan kaynaklanan yüksek dereceli empoze ve yönlendiriciliğin; buyurucu ve eyleyici arasında eşit olmayan, buyuranın görece statü üstünlüğüne dayanan ilişkisinin olması gerekir. Emir, buyurucudan eyleyiciye belirli bir dayatma ile yönelen; içeriği, harekete geçirici-yönlendirici olan; yüksek dereceli isteme bildiren bir anlam alanıdır. Bu yönüyle emrin, isteme skalasının en üst aralığında yer aldığı söylenebilir.” (Aslan Demir 2008: 16). İsteme skalasının en üst aralığında yer alan bu kiplik kategorisinin emir dışında da işaretleyicileri vardır. -(X)yor, -AcAk, -mAll, -(X/A)r, -mAz gibi biçimbirimler cümle içerisinde emir değeri kazanabilir (bkz. Aslan Demir 2008: 168-173).

Emirle ilgili yapılan genel değerlendirmelerden sonra, Türkçenin tarihsel dönemlerinde konuyla ilgili verilen morfepleri tablolar hâlinde göstermek yerinde olacaktır:¹

Tablo 1: Köktürkçe (Tekin 2000: 180-182)²

	Teklik	Çokluk
1. kişi	-(A)yIn	-(A)lIm
2. kişi	-ø~gIl	-(X)η ~ -(X)ηlAr
3. kişi	-zU(n) ~ -çUn	-zU(n) ~ -çUn

Tablo 2: Uygur Türkçesi (Eraslan 2012: 345-348)

	Teklik	Çokluk
1. kişi	-(A)yIn	-(A)lIm
2. kişi	-ø~gIl	-(X)η ~ -(X)ηlAr
3. kişi	-zUn	-zUnlAr

Tablo 3: Karahanlı Türkçesi (Hacıeminoğlu 2008: 190-193)

	Teklik	Çokluk
1. kişi	-(A)yIn / -Ay -AyI / -yI / -eyim	-AlIη / -(A)lIm
2. kişi	-ø ~ -gIl / -gIn	-(X)ηlAr
3. kişi	-sU / -sUn / -sUnI	-sUlAr / -sUnlAr

Tablo 4: Harezmi Türkçesi (Hacıeminoğlu 1997: 153-156)

	Teklik	Çokluk
1. kişi	-AyIn / -AyIm -gAyIn / -gAyIm / -AyIn men	-gAlıη / -Alıη / -gAlIm -lIη / -AlIm
2. kişi	-ø ~ -gIl / -gul -kıl	-(X)η / -(X)ηlAr
3. kişi	-sUn / -sU	-sUnlAr

¹ Birinci kişilerdeki çekimler bütünüyle isteği, diğer çekimler ise bağlamdan hareketle bazen emir bazen de isteği karşılamaktadır.

² Adı geçen eserde ikinci ve üçüncü kişiler *buyurma kipi*; birinci kişiler ise *gönüllülük kipi* başlığı altında verilmiştir.

Tablo 5: Kıpçak Türkçesi (Karamanhoğlu 1994: 116)

	Teklik	Çokluk
1. kişi	-AyIm / -gAyIm	-Allm / -gAllm -Allk / -All
2. kişi	-ø ~ -gIl (sen) -gUl / -kIl / -gIn - kIn	-(X)η / -(X)ηIz -(X)ηIAr
3. kişi	-sXn	-sXnlAr

Tablo 6: Çağatay Türkçesi (Eckmann 2005: 112)

	Teklik	Çokluk
1. kişi	-(A)y(In)	-(A)Ilη
2. kişi	-ø ~ -gIl / -gIn	-(X)η(IAr) (X)ηXz(IAr)
3. kişi	-sUn / -dik	-sUnlAr / -dikler

Tablo 7: Eski Anadolu Türkçesi (Özkan 2000: 143)

	Teklik	Çokluk
1. kişi	-AyIn / -AyIm	-AlUm
2. kişi	ø ~ -gIl	-(X)η / -(X)ηUz
3. kişi	-sUn	-sUnlAr

Tablo 8: Osmanlı Türkçesi (Demir-Yılmaz 2006: 101)

	Teklik	Çokluk
1. kişi	-(y)AyIn -(y)AyIm	-(y)AlUm
2. kişi	ø ~ -gIl	-(U)η / -UηUz
3. kişi	-sUn / -sUη	-sUnlAr

Tarihsel dönemleri gösteren tablolardan, gramer kitaplarımızda istek kipi olarak verilen çekimin sonradan ortaya çıktığı ve sınırlı bir kullanıma sahip olduğu anlaşılmaktadır. Emir kipi olarak verilen çekimin de geniş oranda isteği karşıladığı, emir anlamının sadece hiyerarşide geçerli olduğu görülmektedir. Dolayısıyla yabancılara Türkçe öğretiminde istek ve emrin ortak bir paydada (istek-emir biçiminde), her kişi için bütün çekimler gösterilerek işlenmesi daha doğru olacaktır. Konu anlatılırken birinci kişilerde emir anlamının olmadığı, bu çekimin sadece isteği imlediği vurgulanmalıdır. Öteki kişi çekimleri için, emir mi, istek mi olduğunun bağlamdan anlaşılması gerektiği belirtilmeli, örnek cümlelerle (emir ve isteği gösteren ayrı ayrı cümleler belirlenerek) konu pekiştirilmelidir.

Yabancılara Türkçe öğretiminde temel başvuru kaynaklarından biri olan *Yeni Hitit Yabancılar İçin Türkçe Ders Kitabı*'nın "Dilbilgisi Desteği" bölümünde istek kipi için, birinci kişilerin sık (*Ben artık gideyim. Şimdi biraz ara verelim.*), ikinci kişilerin nadiren (*Sakın geç kalmayın. Bunu böyle bilirsiniz.*), üçüncü kişilerin de çok nadiren (*O bir daha derse geç kalmaya.*

Onlar böyle konuşmaya.) kullanıldığı belirtilmiştir (Komisyon 2014: 186). Konu anlatımı kısmında da emir ve istek ayrı tablolar hâlinde verilmiş, her tabloda örnek cümleler sıralanmıştır (Emir: *Onlar beklesinler mi? Sen git. Siz okuyun;* İstek: *Ben yemeyeyim mi? Sen içesin. O konuşa. Siz sorasınız. Biz çıkalım.*) Alıştırma cümleleri, iki konu için de ortaktır (Komisyon 2014: 57). Yabancılar İçin Türkçe Dilbilgisi adlı çalışmada, istek çekimi için “-(y)e” morfemi verilmiş ve çekim olarak da “*okuyayım, okuyasın, okuya, okuyalım, okuyasınız, okuyalar*” örnekleri (olumsuz, olumlu soru ve olumsuz soru biçimleriyle birlikte) sıralanmıştır (Türkmen 2009: 183). İkinci kişi çekimleri yerine daha çok dilek-şart kipi, 3. kişi çekimleri yerine de emir kipinin kullanıldığı belirtilerek sözü edilen kişi çekimlerinin zayıfladığına işaret edilmiştir:

Siz de bizimle gelseniz! (gelesiniz yerine)

Buyurun şöyle oturun. (oturasmız yerine)

Biraz daha kalsan!

Onlar da bize katılsınlar, arkadaşlarla tanışsınlar. (Türkmen 2009: 184).

Birinci ve üçüncü cümlelerde, şart kipiyle oluşturulan yapı tam olarak isteği karşılamamaktadır. Dolayısıyla bu cümlelerde de istek formunda emir biçimlerinin kullanılması daha yerinde olacaktır.

Aynı çalışmanın “emir kipi” konusunda *tasarlanan hareketin emir şeklinde ifade edildiği* belirtilmiş, istek anlamı vurgulanmamıştır (Türkmen 2009: 184).

İstanbul Yabancılar İçin Türkçe Ders Kitabı adlı çalışmada, istek ve emir ayrı başlıklar hâlinde verilmiştir. Emir kipi için, “bir işin, oluşun, hareketin yapılmasını ya da yapılmamasını emretmek için kullanılır. Kişi kendine emredemeyeceği için, 1. tekil (ben) ve 1. çoğul (biz) kişilerde emir kipi kullanılmaz.” ifadeleri kullanılmıştır. Emir dışındaki herhangi bir anlamından söz edilmemiş, istek-rica-temenni anlam alanına girebilecek örnekler (*Lütfen derste sessiz olun; Kolay gelsin.*) de verilmiştir (Bölükbaş-Gedik vd. 2012: 9). İstek kipinde ise ikinci ve üçüncü kişilerin bulunmadığı belirtilmiş, “2. ve 3. şahıslarda, istek kipi yerine emir kipi getirilir. İstek kipi genellikle 1. tekil (ben) ve 1. çoğul (biz) şahıslarda kullanılmaktadır.” şeklindeki açıklamayla konu daha da karmaşık hâle getirilmiştir (Bölükbaş-Gedik vd. 2012: 13).

Gazi Üniversitesi Türkçe Öğretim, Araştırma ve Uygulama Merkezi tarafından hazırlanan *A1-A2-B1 Yabancılar İçin Türkçe Dil Bilgisi* adlı çalışma, konulara daha işlevsel yaklaşmıştır. Emir kipi başlığı altında emir, buyruk, direktif (*Hemen anneni ara.*); istek, dilek, rica, dua, beddua, öğüt, uyarı (*Anneciğim benim için kek yap; Allah rahmet eylesin.*) gibi işlevler örneklerle desteklenmiştir (Mehmet 2014: 213-217). İstek kipi de “dilek-istek kipi” başlığı altında modern Türkiye Türkçesindeki kullanım sıklığı esas alınarak hazırlanmıştır. İstek çekiminde sen / siz / o / onlar çekimlerinin şu anki Türkçede kullanılmadığı, bu kişilerde emir formlarının kullanıldığı vurgulanmıştır: *Ben yardım edeyim; Sen yardım et; O yardım etsin; Biz yardım edelim; Siz yardım edin; Onlar yardım etsinler.* (Mehmet 2014: 217). Ayrıca dilek-istek çekiminde II. Tip başlığında “-mAk iste-” yapısının da verilmesi işlevsel açıdan uygundur (Mehmet 2014: 217). Çalışmada kiplerin işlevleriyle değerlendirilmesi yerinde bir anlayıştır. Her biçimin cümlelere göre değer kazanmasına vurgu yapılmış, böylelikle anlam ve kullanımın da göz önüne alındığı bir çalışma ortaya çıkmıştır. Burada sadece, kiplerin ayrı başlıklar olarak değil de, ortak bir başlıkta, tek bir morfem olarak verilip buna bağlı olarak işlevlerin sıralanmasının daha uygun olacağı ifade edilebilir.

Emir ve istek için ayrı ayrı verilen tablolar ve işlevler konuyu daha karmaşık hâle getirmekte ve öğretimde güçlükler doğurmaktadır. Özellikle istek için verilen cümlelerin kullanım alanı hemen hemen ortadan kalkmıştır. Standart Türkçede işletilmeyen bir çekimin yabancılarla öğretilmeye çalışılması kimi sorunlara yol açacaktır. Bunun yanı sıra öğrenci, emir

çekimi olarak öğrendiği bir biçimle günlük hayatta sık karşılaştığı zaman kafasında soru işaretleri oluşacaktır. Dolayısıyla, fonksiyon itibarıyla buradaki işlevin istek olarak vurgulanması ya da daha sağlıklı bir çözüm olarak konu başlığının istek-emir biçiminde belirlenmesi gerekmektedir.

3. SONUÇ

Yabancılara Türkçe öğretimi son zamanların popüler alanlarından biridir. Fakat bu popülerlik, alanla ilgili yeterliliklerden kaynaklanan kimi problemleri de beraberinde getirmiştir. Gramer konularından bazıları, bu problemlerin başında gelmektedir.

Türkçenin gramerinde eskiden beri tartışılmalı emir ve istek kipinin kullanımları ve fonksiyonları, Türkçenin yabancı dil olarak öğretilmesinde karşımıza çıkmaktadır. Özellikle günümüzde kullanım sıklığı azalmış istek kipinin ve fonksiyon olarak emirden çok isteği karşılayan emir kipinin öğretilmesi bazı güçlükler doğurmaktadır. Burada öncelikle göz önünde bulundurulması gereken durum, çağdaş Türkçedeki kullanım olmalıdır. İstek kipi olarak verilen $-(y)A$ morfeminin günümüzde oldukça dar bir alanda kullanıldığı göz önüne alınmalı, emir kipi olarak verilen biçimlerin de fonksiyon itibarıyla temel olarak isteği karşıladığı, belirli durumlarda (hiyerarşik yapılanmalarda) emir fonksiyonunda kullanıldığı vurgulanmalıdır. Özellikle emir kipinin birinci kişilerde işlenmediği anlatılmalıdır. Böylelikle Türkçenin güncel kullanımı ön plana alınmış olup Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenenlerin zihinlerindeki olası kavram ve anlam kargaşasının önüne geçilecektir. Bu iki kip birleştirilerek her kişi çekimi için ayrı ayrı olmak üzere ortak bir morfem uygulanmalı, istek kipi olarak verilen $-(y)A$ morfeminin salt belirli kalıp anlatımlarda yer aldığı belirtilmelidir:

Tablo 10: İstek-Emir Çekimi

	Teklilik	Çokluk
1. Kişi	$-(y)AyIm$	$-(y)Allm$
2. Kişi	$-\emptyset$	$-(y)Xn / -(y)XnXz$
3. Kişi	$-sXn$	$-sXnlAr$

Bunun yanında diğer biçimlerin de kullanıldığı bağlam gereği istek, emir, rica, yalvarma gibi anlamlara gelebileceği, ilgili konularda anlatılmalıdır. Söz gelimi emir anlamı için emir kipinin yanında $-(X)yor$, $-AcAk$, $-mAll$, $-(X/A)r$, $-mAz$; istek için sınırlı olarak $-A$, *gönüllülük*, $-sA$ gibi yapıların, ayrıca rica ve yalvarma gibi anlamlar için de farklı gramerlik öğelerin (rica: *Pencereyi açabilir misiniz?* / yalvarma: *Ne olursun, Allah aşkına vb.*) kullanıldığı (Aslan Demir 2008: 167-180), bu kullanımların bağlam içerisinde *değer* kazandığı vurgulanmalıdır.

KAYNAKÇA

- ASLAN, Sema (2007). "İstek Kipliği, Gerçeklik, Gerçekleştirilebilirlik", *VIII. Uluslararası Dil, Yazın ve Deyişbilim Sempozyumu Bildiri Kitabı I*, Konya, 581-590.
- ASLAN DEMİR, Sema (2008). *Türkçede İsteme Kipliği Semantik-Pragmatik Bir İnceleme*, Ankara: Grafiker Yay.
- BANGUOĞLU, Tahsin (2007). *Türkçenin Grameri*, Ankara: TDK Yay.
- BÖLÜKBAŞ, Fatma-GEDİK, Enver vd. (2012). *İstanbul Yabancılar İçin Türkçe Ders Kitabı A2*, İstanbul: Kültür Sanat Basımevi.
- DEMİR, Nurettin-ASLAN, Sema (2010). "Sıklık Kopyası Örneği Olarak İstek Eki -(y)A", *Turkish Studies*, Volume 5/4, s. 276-290.
- DEMİR, Nurettin-YILMAZ, Emine (2006). *Türk Dili El Kitabı*, Ankara: Grafiker Yay.
- ECKMANN, Janoss (2005). *Çağatayca El Kitabı*, Çev.: Günay Karaağaç, Ankara: Akçağ Yay..
- ERASLAN, Kemal (2012). *Eski Uygur Türkçesi Grameri*, Ankara: TDK Yay.
- ERCİLASUN, A. Bican (2011). "Türkçede Emir ve İstek Kipi Üzerine", *Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı Bildirileri, Birleştirilmiş Birinci Baskı*, Ankara: TDK Yay., s. 61-66.
- ERGİN, Muharrem (2004). *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak Yay.
- GÜZ, Nühhet-HUBER, Emel-SENEMOĞLU, Osman-ÖZTOKAT, Erdim (1998). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, (Yöneten: Berke Vardar), İstanbul: ABC Kitabevi Yay.
- HACIEMİNOĞLU, Necmettin (1997). *Harezmi Türkçesi ve Grameri*, Ankara: TDK Yay.
- HACIEMİNOĞLU, Necmettin (2008). *Karahanlı Türkçesi Grameri*, Ankara: TDK Yay.
- İMER, Kâmile-KOCAMAN, Ahmet-ÖZSOY, A. Sumru (2011). *Dilbilim Sözlüğü*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yay.
- KARAMANLIOĞLU, A. Fehmi (1994). *Kıpçak Türkçesi Grameri*, Ankara: TDK Yay.
- KOMİSYON (2014). *Yeni Hitit I Yabancılar İçin Türkçe Ders Kitabı*, Editör: N. Engin Uzun, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- KORKMAZ, Zeynep (2007). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, Ankara: TDK Yay.
- MEHMET, Gülsün (2014). *A1-A2-B1 Yabancılar İçin Türkçe Dil Bilgisi*, Ankara: mtr medya.
- ÖZKAN, Mustafa (1999). "Tarihî Türkiye Türkçesi Metinlerinde İstek Eki -a/-e'nin Kullanılışı Üzerine", *Eski Türkiye Türkçesi Toplantısı - Bildiriler*, Ankara: TDK Yay., s. 83-113.
- ÖZKAN, Mustafa (2000). *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*, İstanbul: Aydın Kitabevi.
- TEKİN, Talat (2000). *Orhon Türkçesi Grameri*, Ankara: Sanat Kitabevi.
- TOPARLI, Recep (1984). *Kıpçak Türkçesi Grameri*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Ders Notları: 34.
- TÜRKMEN, Fidan (2009). *Yabancılar İçin Türkçe Dil Bilgisi 1*, İzmir: Ege Üniversitesi Yay.